

УДК 372.8:811.161.2

Новосьолова В. І.

ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЕМОЦІЙНО ЗАБАРВЛЕНОЇ ЛЕКСИКИ В СИСТЕМІ КОМПЕТЕНТІСНОГО НАВЧАННЯ

У статті розглянуто виховні можливості емоційно забарвленої лексики на уроках української мови в системі компетентнісного навчання.

Ключові слова: емоційно забарвлена лексика, компетентнісний підхід, лексична компетентність, комунікативна компетентність.

В статье рассматриваются воспитательные возможности эмоционально окрашенной лексики украинского языка в системе компетентностного обучения.

Ключевые слова: эмоционально окрашенная лексика, компетентностный подход, лексическая компетентность, коммуникативная компетентность.

The article deals with the educational possibility of emotional colored vocabulary in Ukrainian lessons in the system competence training.

Key words: emotional colored vocabulary, competence approach, lexical competence, communicative competence.

Зміни у змісті освіти, переорієнтація програм і педагогічних технологій, що зумовлені переосмисленням ролі знань та зосередженням уваги на вміннях їх здобувати й застосовувати, є нагальною потребою сьогодення. Основою цих змін стало впровадження компетентнісного підходу навчання в загальноосвітній школі.

Оскільки нинішньою формою виміру результативності навчання є його загальна компетентність, сучасний учень має чітко усвідомити, що, готуючись до професійного вибору, необхідно оволодіти певними мовнокомунікативними вміннями, що формуються на основі *комунікативної компетентності*, сутність якої полягає в сукупності знань про спілкування в різноманітних умовах і з різними комунікантами, а також в умінні ефективно застосовувати здобуті знання в конкретному спілкуванні, в ролі адресанта й адресата. Складником комунікативної компетентності є *мовна компетентність*, яка означає знання учасниками комунікації норм і правил мови й уміле використання їх під час продукування висловлювань [2, с. 13].

Невід'ємною частиною мовної компетентності є *лексична компетентність*, яка полягає в оволодінні лексичними засобами мови і вмінні користуватися ними. Вона передбачає багатий словниковий запас, зокрема, володіння термінологією, необхідною для спілкування в певній професійній сфері. Вибір і використання лексичних елементів залежить від сфери й ситуації, у яких відбувається комунікативний процес.

Лексичні засоби і категорії вивчаються, як правило, на прикладі відомої і зрозумілої учням лексики, що позначає конкретні назви. У той же час поза їх увагою залишається величезний пласт лексики, який володіє не тільки інформаційними ресурсами, але передусім виховними і розвивальними можливостями. Лексичне значення кожного слова одиничне, наприклад, чуйність, піклування, по-своєму відображає образ конкретний чи абстрактний. Цей образ певним чином впливає на свідомість і почуття дитини, формує його уявлення про дійсність. Лексика вчить уявляти, відчувати, формує емоційну сферу учня. Якщо лексика будь-якого лінгвістичного розділу наповнить уяву й почуття дитини образами морально досконалими, які спрямовують емоції на добро, розвивають її як особистість, то це і буде виховувальним впливом на учня засобами рідної мови в школі: виховується, розвивається мислення і емотивна сфера.

Вплив лексики рідної мови і всієї мови на становлення психіки дитини відомий давно. Ще Ф. І. Буслаєв писав: "Рідна мова так зрослася з особистістю кожного, що вчити одній означає разом і розвивати духовні здібності учнів" [1, с. 32]. Відповідно, виникає потреба змінити підходи до вивчення лексикології української мови в системі компетентнісного навчання.

Проблемі емоційно забарвленої, експресивно-оцінної лексики присвячені роботи вітчизняних і зарубіжних лінгвістів: Ш. Баллі, В. В. Виноградова, Е. М. Галкіної-Федорук, О. О. Потєбні, Л. А. Лисиченко, М. Я. Сердобинцева та ін. Найбільш цікавим і ґрунтовним на сьогоднішній день є дисертаційне дослідження ролі експресивної лексики у дослідженні Г. О. Ткачук "Збагачення мовлення студентів педагогічного училища експресивною лексикою як засіб його увиразнення" (2002 р.), де розглянуто проблему збагачення й увиразнення мовлення студентів педучилищ експресивною лексикою, запропоновано методичну систему роботи над увиразненням мовлення майбутніх учителів експресивними мовними засобами у процесі викладання курсів української мови та методики викладання української мови у початкових класах; визначено принципи й критерії відбору лексики для навчального словника-мінімуму експресивної лексики.

Метою нашого дослідження є визначення деяких аспектів роботи над збагаченням мовлення учнів емоційно забарвленою лексикою, підвищення її виховного потенціалу.

Незважаючи на те, що методисти і вчителі розуміють доцільність поєднання груп слів, особливо таких, що мають виховні потенції, до цих пір ця думка важко входить у практику методики. Проблема недостатньо висвітлена вченими-педагогами і методистами. Схвально, що зміст програми з української мови побудовано на основі застосування соціокультурного принципу. З цією метою передбачено добір текстів з виразним виховним спрямуванням і відповідною тематикою творчих робіт, що передбачають формування патріотичних, морально-етичних, екологічних переконань та естетичних смаків [4, с. 13].

З'явилися підручники, у яких згруповано дидактичний матеріал за певними культурологічними темами й тим самим посилено виховний потенціал матеріалу [5, с. 13]. Акцентовано увагу на розвиток комунікативних умінь учнів, мовного чуття, який досягається багатьма ефективними методами і прийомами роботи, серед яких особливе значення надано роботі з текстом, зокрема аналізу мови тексту різних стилів мовлення та зіставлення текстів різних авторів на одну і ту ж культурологічну тему. Звертається увага на засоби увиразнення тексту, зокрема емоційно забарвленою лексикою, синонімами, антонімами. Отже, процес оволодіння українською мовою має реалізуватися шляхом добору і використання текстів з урахуванням їх культурологічних, розвивальних і дидактичних можливостей.

Особливе значення у досягненні виховних можливостей уроків української мови, розвитку мовлення учнів, формуванні учня як особистості, розвитку його мислення належить процесу збагачення мовлення емоційно забарвленою лексикою. Ще раз хочеться акцентувати увагу на тому, що засвоєння рідної мови розвиває інтелект і духовний світ особистості. Запам'ятовування семантики слів, тематично поєднаних, як відомо, набагато міцніше й ефективніше у зв'язку з виникненням у пам'яті асоціацій. Відповідно, групування слів стимулює якісне збагачення словника кожного учня.

На сучасному етапі розвитку національної школи залишається актуальною методична порада І. І. Срезневського, а саме: розвивати уважність дітей “до значення слів і до зв'язку уявлень і понять, що виражаються словами” [3, с. 43].

Особливо це стосується емоційно забарвлених слів морально-етичної тематики. Без знання слів цієї тематики, відповідних їм понять, а отже і вчинків, поведінки в суспільному житті людина не може бути достойним членом суспільства. Щоб людина була вихованою, необхідно навчити її в дитинстві поведінки, відповідної цим словам – поняттям моральної тематики, моральним вчинкам. Вивчення слів морально-етичної семантики – це початок розуміння моральних людських взаємостосунків. Оскільки такі слова передбачено засвоювати на уроках української мови, учням доведеться водночас із семантикою засвоїти й інші лінгвістичні поняття: синоніми, антоніми, багатозначність, словоформи і вживання цих слів у мовленні.

Оскільки кожна шкільна дисципліна зобов'язана знайомити учнів із відповідною термінологією, то у процесі вивчення української мови має бути визначено лексичний континіум, до якого належатиме термінологія мовознавча і літературознавча. Але мова вивчається також як операційний засіб, засіб опису людських почуттів, стосунків тощо.

Підлітковий вік надзвичайно сприятливий період для засвоєння морально-етичних понять, бо, на думку психологів, триває активний процес становлення особистості: формується внутрішній світ, духовність, усвідомлюються моральні цінності, закладаються основи для самовдосконалення, самовиховання. Важливо дібрати такі слова, які збагачували б життєвий досвід учнів і доступно пояснювали б їх семантику на життєвих (літературних) прикладах. Ми зробили спробу відібрати двадцять п'ять іменників, що називають певні морально-етичні поняття для актуалізації їх у процесі вивчення морфології, їх синоніми, антоніми, а також деякі значення багатозначних слів. Це такі слова: *благородство, правдивість, ввічливість, простота, вдячність, поблажливість (милосливість), вірність, самовідданість, гордість, совість, доброзичливість, співчуття, доброта, справедливість, інтелігентність, терпіння, лагідність, чесність, мудрість, честь, обов'язок, чуйність, піклування, щедрість, щирість*.

Відібрано слова, які належать до пласту емоційно забарвленої лексики, доступні підліткам 5–7 класів і мають слугувати дидактичним матеріалом не лише під час вивчення лексики, але й усього курсу української мови.

Збагачуючи мовлення емоційно забарвленою лексикою, можна використовувати два основних прийоми засвоєння лексичного значення названого пласту слів: семантичний (від слова до пояснення його семантики) і оносемантичний (від розкриття ситуації, що містить текст, до її назви).

Оносемантичний прийом, на нашу думку, більш ефективний, бо семантика слова розкривається через описану в художньому творі ситуацію, тобто через текст, який безпосередньо впливає на уяву, бо описана ситуація – це приклад вчинку літературного героя, який має бути зразком для наслідування. Осмислення ситуації, що описує поведінку героя, безумовно, забезпечуватиме формування у підлітків позитивних емоцій, якими є моральні якості особистості.

Ці два основні прийоми семантизації сприятимуть ефективному збагаченню індивідуального словника школярів новими словами, позитивно впливаючи на формування високої моральності підлітків. Крім

того, оносемантичний прийом дозволить здійснювати органічний зв'язок української (рідної) мови з уроками літератури, а також вчитиме бути більш уважними до змісту художніх творів, до смислу ситуацій, описаних у них. Оносемантичний прийом також цінніший у виховному відношенні, бо описувана ситуація є прикладом вчинку літературного героя, який є яскравим взірцем для наслідування. Осмислення ситуації, поведінки літературного героя, безумовно, сприятиме формуванню в учнів емоцій, якостей високоморальної особистості.

Отже, представлений матеріал ілюструє два основних прийоми (семантичний і оносемантичний), які допомагають учням засвоїти в системі компетентнісного навчання семантику емоційно забарвлених слів, вживати ці слова у власному мовленні. Відібрані слова, які належать до пласту емоційно забарвленої лексики й доступні учням 5–7 класів, мають слугувати навчальним дидактичним матеріалом не лише під час вивчення лексики, а й у процесі вивчення будь-якого розділу на уроках рідної мови.

Система роботи над засвоєнням лексичних і граматичних значень абстрактних слів морально-етичної тематики передбачає, що процес запам'ятовування семантики цих слів, які є одночасно дидактичним матеріалом уроку, сприятиме не лише підвищенню виховного потенціалу учнів, а й буде позитивним зразком у життєвих ситуаціях, вироблятиме в учнів психологічні установки на самовдосконалення, націлюватиме на вищі етичні й естетичні цінності.

Отже, мовленнєвий розвиток учнів на уроці рідної мови буде максимально ефективним, якщо здійснюватиметься за умови соціокультурної ідентифікації з власним народом, врахування ціннісних пріоритетів, цілісного світосприйняття, взаємозв'язку емотивної та формально-логічної сфер особистості, теорії і практики, систематичного збагачення словникового запасу. Ця тема відкриває нові обрії в досягненні кінцевої мети – збагаченні мовлення учнів емоційно забарвленою лексикою і потребує подальшого розроблення й дослідження.

Література:

1. Буслаев Ф. И. О преподавании отечественного языка / Буслаев Ф. И. – Л. : Учпедгиз, 1941. – 248 с.
2. Мацько Л. І. Культура української фахової мови : [навч. посібник] / Л. І. Мацько, Л. В. Кравець. – К. : Академія, 2007. – 360 с.
3. Срезневский И. И. Об изучении родного языка вообще и в детском возрасте / И. И. Срезневский. – Спб. : Типография Академии наук, 1899. – 185 с.
4. Українська мова. 5–12 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів / [Скуратівський Л. В., Шелехова Г. Т., Тихоша В. І. та ін.]. – К. : Ірпінь ; Перун, 2005. – 176 с.
5. Шелехова Г. Т. Українська мова : підручник для 11 кл. загальноосвіт. навч. закл. з укр. мовою навч. : [академічний, профільний рівень] / Шелехова Г. Т., Бондаренко Н. В., Новосьолова В. І. – К. : Педагогічна думка, 2011. – 184 с.